

Krah real-socijalizma i alternative društveno-istorijskog razvitka

DRAGUTIN LEKOVIĆ
CANU

Real-socijalizam je bio ideološko društvo par excellence. On je ne samo bio iniciran i utemeljen ideologijom nego je ideologija predstavljala najvažniju sferu tog društva. Zato uzroke njegove propasti treba najpre tražiti u ideološkoj sferi, u njegovoj ideologiji.

Ideološki uzroci sloma real-socijalizma su trojaki.

Prvi ideološki uzrok je *zamena marksizma boljševizmom*. Zato ćemo njega najpre i razmotriti.

Govoreći o socijalnoj revoluciji i o novom društvu Marks je polazio od visoko razvijenog kapitalizma, koga je smatrao za neizbežnog prethodnika i za neophodnu pretpostavku besklasnog društva. Na samom početku svoje komunističke intelektualne refleksije njegovo stanovište u pitanju revolucije i novog društva bilo je "da se komunistička revolucija ne upravlja prema 'socijalnim talentima koji izumevaju društvena ustrojstva', već prema proizvodnim snagama".

Postavljajući visoki razvitak materijalnih proizvodnih snaga kao neophodni uslov socijalne revolucije i izgradnje novog društva, Marks taj razvitak ipak nije apsolutizovao. Razvitak proizvodnih snaga on je smatrao za opredeljujući faktor socijalne revolucije, a svest i delatnost subjektivnog faktora za odlučujući faktor te revolucije. Englezi imaju sve uslove za socijalnu revoluciju. Ono što im nedostaje to je revolucionarna strast - istakao je Marks, u krajnjoj instanci znači da je revolucionarna strast odlučujući faktor te revolucije.

Marks je upozoravao ne samo da se novo društvo može izgrađivati bez neophodnih pretpostavki nego je izričito bio protiv toga da proletarijat uzme vlast bez tih neophodnih uslova.

Polazeći od tih realnih odnosa - odnosa snaga u Nemačkoj i opšte evropskih uslova, Marks se Šaperu suprotstavio sledećim rečima: "Mi smo odani jednoj partiji koja, na svoju sreću, još ne može da dođe na vlast. Ako bi došao na vlast, proletarijat ne bi preduzeo direktno proletherske već sitnoburžoaske mere. Naša partija može doći na vlast onda kad prilike budu dozvoljavale da se sprovedu njena shvatanja. Luj Blan je najbolji primer za to šta se postiže kad se prerano dođe na vlast." Marks ovde misli na učešće Luj Blana u buržoaskoj Privremenoj vladi 1848. godine.

I kasnije Marks je vrlo oštro kritikovao voluntarističko zastranjivanje u pitanju socijalne revolucije i novog društva. U ovom pogledu najkarakterističnija je njegova kritika Bakunjinovog voluntarizma. "On o socijalnoj revoluciji ne razume apsolutno ništa, on o njoj zna samo političke fraze; njeni ekonomski uslovi za njega ne postoje... On želi da se evropska socijalna revolucija, zasnovana na ekonomskoj podlozi kapitalističke proizvodnje, izvrši na nivou ruskih ili slovenskih zemljoradničkih i pastirskih naroda... *Volja*, a ne ekonomski uslovi, čini osnovu njegove socijalne revolucije."

Marks je ponovo snažno istakao zavisnost socijalne revolucije od razvijenih uslova kapitalističkog društva. "Radikalna socijalna revolucija je vezana za izvesne istorijske uslove ekonomskog razvitka; ovi su pretpostavka za nju. Ona je, dakle, moguća samo kad sa kapitalističkom proizvodnjom industrijski proletarijat zauzme u najmanju ruku značajno mesto u masi naroda.

I u najznačajnijim svojim radovima u kojima se osvrtao na socijalnu revoluciju i izgradnju novog društva, a naročito u "Kapitalu" Marks je upozoravao da se "pri-

rodne faze razvitka ne mogu preskakati niti dekretima ukidati" i da bi svaki pokušaj izgradnje novog društva, bez neophodnih pretpostavki, bio čista donkihoterija.

Uslovljavajući izgradnju novog društva svestranim razvitkom kapitalizma Marks nije mislio samo na razvitak proizvodnih snaga i ekonomskih odnosa nego i na ostale tekovine tog društva - političke, naučne, umetničke i kulturne - koje je taj kapitalizam sobom doneo. Njegova vizija novog društva elaborirana je na tekovinama zapadno-evropske civilizacije. Polazeći od toga on je za pojedine zapadne zemlje rekao da mogu poći u socijalizam putem parlamentarne demokratije.

I Engels je smatrao da socijalna revolucija i izgradnja novog društva nemaju istorijske perspektive ako nisu utemeljeni visokim stepenom kapitalističkog razvitka i ako se radnička klasa nije uzdigla dotle da može da upravlja državom. On je to isticao ne samo u svojim teorijskim radovima nego mnogo više i mnogo snažnije u prepisci sa rukovodiocima i istaknutim akterima međunarodne socijalne demokratije, jer je to bilo potrebnije i praktično mnogo značajnije. Analizirajući političku situaciju i zbivanja u Francuskoj, Engels je konstatovao da se političke stranke kompromituju i da se "stvari brzo približavaju trenutku kada će naši ljudi u Francuskoj postati jedini mogući upravljači državom", i dodao: "samo, to ne sme doći suviše brzo, naši ljudi u Francuskoj još nisu zreli za vlast".

Engels je istupao ne samo protiv uzimanja vlasti u nerazvijenim uslovima nego je bio i protiv toga da se revolucije guraju. "Postoji opasnost u zemljama s revolucionarnom prošlošću da svaka nova oblast koju zahvati socijalizam dolazi u iskušenje da izvrši revoluciju u toku 24 sata. Nema ni malo potrebe da se podstiče na revoluciju, naprotiv - treba je zadržavati. "Za "neodoljivo nestrpljenje" Engels je rekao da je "narodu siguran poraz".

Istupajući protiv forsiranja revolucije Engels se suprotstavljao i izvođenju revolucije u zaostalim zemljama. On je to, poput Marksa, obrazlagao činjenicom da socijalizam u tom slučaju ne bi bio autentičan tj. proleterski, nego sitno buržoaski.

U Nemačkoj bi "svaka, čak i pobedonosna revolucija, dovela na vlast *ne nas*, već najradikalnije među buržujima, tj. sitne buržuje".

Engels je smatrao da bi se to u još većoj meri desilo u Rusiji. U razgovoru sa Kauckim o perspektivi revolucije u Rusiji on je istakao da ako bi socijalna revolucija u toj zemlji bila proglašena, na vlast ne bi došli socijalisti nego liberali. Samo ako bi, podsticajem ruske revolucije, evropska revolucija pobeđila, ruski socijalisti bi imali šanse da dođu na vlast, naglasio je Engels.

II

Iako su Marksova i Engelsova upozorenja u pogledu socijalne revolucije u nerazvijenim zemljama bila jasna i čak se odnosila na samu Rusiju, boljševici su ih posle dugog prihvatanja postepeno modifikovali i na kraju sasvim napustili.

Suprotno Marksu, koji je - kao što smo videli - socijalnu revoluciju i novo društvo uslovljavao visokim stepenom razvitka kapitalizma, Lenjin je smatrao da u eri imperijalizma, kao parazitskog i trulećeg kapitalizma, koji do kraja zaoštava društvene protivrečnosti, ne mora čekati da uslovi za socijalizam sazru nego treba osvojiti političku vlast, pa u tim povoljnijim uslovima stvarati neposredne pretpostavke socijalizma. O mogućnosti te inverzije Lenjin je govorio kako u polemici sa menjševicima oko partijskog programa tako i još izričtije u polemici sa Suhanovom.

Karakterišući tezu Suhanova da su za revoluciju potrebni uslovi koji u Rusiji ne postoje kao "šablonsku tezu", Lenjin je istakao da je revolucionarna situacija koju su stvorili imperijalistički rat i bezizlazna situacija u kojoj se našao ruski narod za

izvođenje revolucije bitnija od zrelih ekonomskih uslova. A zatim se o tom pitanju i načelno odredio. "Ako se za izgradnju socijalizma traži određeni nivo kulture... zašto mi ne bismo mogli da počnemo s tim da najpre revolucionarnim putem izvojimo preduslove za taj određeni nivo, pa tek *zatim*, na bazi radničko-seljačke vlasti i sovjetskog sistema, da krenemo dalje da bismo stigli druge narode." U zaključku svojih izlaganja Lenjin je istakao da su "takve modifikacije običnog istorijskog toka dopustive i moguće". Primitimo da su skoro svi boljševički teoretičari i lideri u ovom pitanju bili saglasni sa Lenjinom.

U skladu sa ovom modifikacijom običnog istorijskog toka boljševici su tokom niza godina ne samo vodili revolucionarnu propagandu nego su 25. oktobra 1917. godine i praktično postupili - osvojili su političku vlast. Time je zamena marksizma boljševizmom izvršena ne samo u domenu teorije nego i u domenu revolucionarne prakse.

Ovde treba istaći da su boljševici prilikom osvajanja vlasti smatrali da bi ipak bilo bolje da su se stvari odvijale po istorijskom redosledu. Kad smo izvršili socijalnu revoluciju, istakao je Lenjin, "već tada smo u izvesnoj meri uvideli: da, bilo bi bolje da smo pre došli do državnog kapitalizma, a tek zatim - do socijalizma".

I samu Oktobarsku revoluciju boljševici su vezivali za revoluciju u razvijenim zemljama Zapada. "Mi smo tada smatrali da će naša pobeda biti čvrsta samo onda kad naša stvar pobedi u celom svetu, zato smo i počeli našu stvar računajući samo na svetsku revoluciju." Bez pobede revolucije u najcivilizovanijim zemljama boljševička pobeda, kako se sam Lenjin izrazio, je "samo polovina pobede, ili čak i manje".

Uprkos tome što su svoju pobjedu vezivali za revoluciju u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama boljševici su ipak smatrali da njihova pobeda predstavlja prekretnicu svetske istorije. "Svetski prelom je izvršen. Epoha buržoasko-demokratskog parlamentarizma je završena. Započelo je novo poglavlje svetske istorije: epoha proleterske diktature" istakao je Lenjin četiri godine posle osvajanja političke vlasti.

Uopštavajući četvorogodišnje iskustvo Lenjin je ukazao i na koreniti uzrok svih slabosti koje su se u izgradnji novog društva ispoljile - prenaplašenu revolucionarnost. "Za pravog revolucionara najveću opasnost - može biti jedinu opasnost - predstavlja preuveličavanje revolucionarnosti, zaboravljanje granica i uslova umesne i uspešne primene revolucionarnih metoda." Govoreći o prenaplašavanju revolucionarnosti Lenjin je neposredno mislio na primenu komunističkih principa u zaostaloj sitnoj seljačkoj zemlji. No zar i uzimanje vlasti oktobra 1917. godine nije predstavljalo preuveličavanje revolucionarnosti?

Ako je prvi uzrok propasti real-socijalizma bio to što su boljševici hteli socijalnu revoluciju i novo društvo bez njihovih osnovnih pretpostavki, drugi je to što su odbacili celokupno racionalno i progresivno nasleđe zapadnog kapitalizma. Budući odlučni protivnici kapitalizma, oni su smatrali da eo ipso facto moraju biti i protiv svih njegovih tekovina, uključujući i one opšte - civilizacijske.

Boljševičku odbojnost prema progresivnim tekovinama kapitalizma još više je pojačala intervencija kapitalističkih zemalja protiv mlade sovjetske republike, koja je sve dovela u pitanje. U tim uslovima događalo se da se sa prljavom vodom iz korita izbacila i dete. To se desilo i samom Lenjinu, koji je tada odlučno odbacio svaki mogući kapitalizam. "I mi izjavljujemo da smo protiv kapitalizma uopšte, protiv republikanskog kapitalizma, protiv demokratskog kapitalizma, protiv kapitalizma slobodnog...".

Polazeći od toga da "upravo posle svrgavanja buržoazije klasna borba poprima najoštrije forme", Lenjin je istakao da se o demokratiji, slobodi i jednakosti mora rezonovati sa stanovišta klasne borbe, ocenjivati sa gledišta izgradnje novog društva i da ih treba odbaciti ako one ograničavaju klasnu borbu i protivreče izgradnji tog

društva. "Mi ne priznajemo ni slobodu, ni jednakost, ni radnu demokratiju, ako oni protivreče oslobodjenju rada od ugnjetavanja kapitala" - istakao je Lenjin. Sve zahteve slobode, jednakosti i demokratije izvan tog konteksta Lenjin je okarakterisao kao "malograđansko tupoumno frazerstvo".

Ove Lenjinove formulacije nastale su, kako se on sam izrazio, "u vreme kad je ceo civilizovani svet bio protiv Rusije" i kad je sudbina revolucije i zemlje bila u pitanju, pa se reči i formulacije nisu mnogo birale. To je situacioni Lenjin koji zapada u antitetiku i koji preteruje. U stvari, pomenute formulacije su ne samo situacione nego i ultrasituacione, jer se na pitanje jednakosti, slobode i demokratije mora gledati ne samo sa stanovišta klasne borbe nego i sa šireg antropološkog i civilizacijskog stanovišta.

Treći uzrok sloma real-socijalizma je *zamena boljševizma staljinizmom*. Ovaj uzrok je još bitniji i on zahteva posebno razmatranje.

Koji su izvori staljinizma i kako je došlo do toga da je staljinizam postao ne samo dominantna doktrina izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu nego i internacionalno priznata socijalistička ideologija?

Izvori i pretpostavke staljinizma

Iako se staljinizam pojavio na ruskom tlu u procesu izgradnje novog društva, on nikako nije ruska ili sovjetska pojava. Njegovi izvori nisu samo sovjetski nego i globalno - istorijski. Uzeti sa obe strane oni su četvorostruki: 1. idejni; 2. opšte istorijski; 3. specifično sovjetski i 4. personalni.

Idejni izvori staljinizma

U idejne izvore staljinizma treba najpre ubrojiti ortodoksni marksizam II internacionalne. Kao što je poznato, ortodoksni marksisti su zapostavljali dijalektički metod i za najvažnije smatrali ostati veran duhu marksizma, braniti Marksa, dokazivati da je on u pravu i raditi na oživotvorivanju njegovih nadzora. Oni su privilegovali Marksovu teoriju a zapostavili njegov metod. Pored toga, oni su teoriju tretirali kao završeni sistem koji odgovara na sva pitanja revolucionarne prakse. Oni su izgradnju novog društva sagledavali kroz državu. Umesto da marksizam sagledavaju i razvijaju iz novih istorijskih uslova oni su ga dogmatizovali. Oni su Marksa ne samo tumačili socijentalistički nego su zapostavljali i antropološko-humanističku komponentu marksizma.

Drugi idejni izvor staljinizma je Lenjin. Iako je knjiški odlično poznao Lenjinovo nasleđe, Staljin nije primetio da kod Lenjina postoje dvojaki stavovi i nadzori - načelni tj. oni koji su u duhu marksističke teorije i na nivou zahteva vremena, i situacioni stavovi i određenja tj. oni koji su izazvani izuzetno teškom situacijom i koji su reagovanje na situaciju i koji u tom smislu imaju značaj situacionog određenja. Ti situacioni stavovi su - bezrezervno odbacivanje buržoaske demokratije, apologija države, svođenje diktature proletarijata na grubo nasilje, kult i naddruštveni status partije, rigorozni monizam u mišljenju i ideologiji, beskompromisni obračun sa oponentima, pribegavanje sudskim procesima, radnim logorima i deportacijama.

Staljin ne samo da nije uočio taj svojevrtni dualizam u Lenjinovom delu nego je učinio i nešto mnogo gore - situacione Lenjinove stavove i određenja uzeo je za suštinske oznake lenjinizma. A kad se situaciono pomeša sa suštinskim, ili, kako je to uradio Staljin, kad se situaciono uzme za suštinsko, onda Lenjinovo učenje, ili, kako ga je Staljin nazvao Lenjinizam, predstavlja antidemokratsko, autoritarno, anticivilizacijsko i mizantropsko učenje. Pošto je tako shvatio i predstavio lenjinizam

Staljin je smatrao da kao autoritarni rukovodilac i diktator ostaje najverniji lenjinizmu i da najbolje ostvaruje Lenjinovo zaveštanje.

Opšte istorijski izvori staljinizma

U opšte istorijske izvore staljinizma spadaju: 1. odsustvo socijalne revolucije u razvijenim kapitalističkim zemljama; ovde treba primetiti da je i Lenjin izuzetne teškoće u izgradnji sovjetskog društva objašnjavao kašnjenjem revolucija u zapadno-evropskim zemljama; 2. Nedovoljna podrška mladoj sovjetskoj republici od strane međunarodnog proletarijata; 3. Stalna i organizovana borba međunarodne buržoazije protiv sovjetske republike; 4. Pojava nacizma i koketiranje zapadnih krugova sa njim na račun Sovjetskog Saveza; 5. Neuspeh kineske revolucije i gušenje španske antifašističke borbe koji su označili pobjedu reakcionarnih snaga na celom frontu. Sovjetska zemlja je na poprištu revolucije ne samo ostala sama nego je protiv sebe imala i ceo svet.

Specifično sovjetski izvori staljinizma su izuzetno teški uslovi izgradnje novog društva. Zemlja je bila razorena vojnom intervencijom, radnička klasa desetkovana, seljaštvo osirotelo i preplašeno za svoj opstanak. Stanje u partiji takođe je bilo nezadovoljavajuće - opadanje discipline i odgovornosti, ideološka podeljenost, konflikti raznih struja i tendencija, opasnost frakcionaštva i sl. Oslabela klasna osnova partije, zbog desetkovanja radničke klase, i protivrečne tendencije i sukobi u samoj partiji činili su političku situaciju u zemlji labavom i nestabilnom. Trebalo je ne samo otkloniti postojeće slabosti nego i snažno ubrzati ekonomsko-socijalni i politički i kulturni razvitak zemlje. A teškoće sa kojima su se partija i radni ljudi tada suočili daleko su prevazilazile sve raspoložive snage.

Navedene okolnosti su odlučujuće uticale kako na odnos prema Lenjinovom nasleđu tako i na elaboraciju društveno-političkog sistema.

Da bi se vlastitim snagama - jer pomoći nije bilo ni od kuda - te neviđene teškoće savladale pribeglo se šturmovanju istorije i elaboraciji društveno-političkog sistema u funkciji šturmovanja istorije, što je značilo preneglašavanje revolucionarnosti. Drugačije rečeno, pribeglo se jačanju države kao neposrednom naslonu zaleta, rigoroznoj ekonomskoj i političkoj centralizaciji, idolatriji i hijerarhizovanju partije, neposrednom podređivanju svih društvenih organizacija partiji, zavođenju bespogovorne discipline, apsolutizovanju demokratskog centralizma i uspostavljanju ideološkog monolitizma, kao i jedinstva misli i akcije. Time su stvorene neophodne pretpostavke za šturmovanje istorije.

Taj kurs i tu praktičnu orijentaciju trebalo je teorijski utemeljiti i opravdati autoritetom Lenjina. Izlaz je nađen u situacionom Lenjinu tj. u Lenjinovim situacionim stavovima i određenjima - u Lenjinu etatisti, zastupniku autoritarne vlasti, u njegovom određivanju diktature proletarijata kao na sili zasnovane i ničim neograničene vlasti, u njegovom preneglašavanju značaja i uloge partije, u njegovom zabranjivanju svih raznoglasja i divergencija u partiji, u zahtevanju bespogovorne discipline i sl. Autentični i suštinski Lenjin se potiskuje, a situacioni se radikalizuje i kanalizuje. Tako je nastao staljinizam.

Staljinizam nije nastao samo iz određene vizije i interpretacije Lenjina nego i iz *direktnog* odstupanja od Lenjina. To odstupanje sastoji se u preneglašavanju revolucionarnosti, uskraćivanju prelaznog perioda, u napuštanju perestrojke i preuzimanju arsenala ratnog komunizma, u ignorisanju dobrovoljnosti i lične zainteresovanosti u ekonomiji, u ubrzanoj i nasilnoj kolektivizaciji i dr. Sve što je Lenjin poslednjih godina njegovog života smatrao kao nužnu korekturu ranije slabosti i kao jedino mogući put u novo društvo u *datim uslovima*, Staljin je ne samo

minimizovao i revidovao nego i direktno napustio. To napuštanje učinjeno je i pravdano je potrebama šturmovanja istorije radi što bržeg izlaska iz zaostalosti, sticanja ekonomske samostalnosti i stizanja i prestizanja kapitalizma.

Personalni izvor staljinizma nalazi se u samom Staljinovom mentalitetu, kome su svojstveni prenaplašena ambicija, sklonost dogmatizmu, grubost u ponašanju, brutalnost prema onima koji drugačije misle i koji izgledaju kao neprijatelji i sl. Tome treba dodati i uticaj njegovog teološkog obrazovanja.

U zaključku naše analize reći ćemo da je staljinizam kako izraz brutalnosti samih uslova u kojima se socijalizam izgrađivao tako i lične brutalnosti samog rukovodioca te izgradnje - Staljina. Pod uticajem te dvostruke brutalnosti i sam socijalizam koji se izgrađivao morao je biti brutalan. Brutalne objektivne uslove Staljin je svojom ličnom brutalnošću znatno radikalizovao. Ako socijalizam u nerazvijenim uslovima nije mogao biti autentičan, pod Staljinovim rukovodstvom on je morao biti devijantan i deformisan. Umesto celovitog socijalističkog sistema društvo je imalo minimum istinskog socijalizma. U tom smislu staljinizam predstavlja maksimum socijalističkih deformacija i minimum istinskog socijalizma.

Ako je staljinizam opšti uzrok propasti realnog socijalizma moraju se razmotriti i posebne deformacije i glavni uzroci koji su neposrednije određivali njegovu sudbinu - učinili ga neodrživim i u krajnjoj instanci osudili na propast.

Kad govorimo o osnovnim deformacijama i bitnim uzrocima propasti real-socijalizma, mi nemamo u vidu samo one koji su nastali za vreme Staljinovog rukovođenja partijom nego i sve one koji su nastali i delovali sve do propasti tog sistema.

Prva deformacija, koja znači inverziju pravog odnosa, ispoljavala se u domenu doktrine. To je inverzija odnosa metoda i teorije - podređivanje metoda teoriji i tretiranje teorije kao završenog sistema. Iz nje je nastao dogmatizam.

Dogmatizam je stanje svesti, modalitet pristupa stvarnosti i način rezonovanja o zbivanjima u stvarnosti.

Staljinov dogmatizam i uopšte dogmatizam real-socijalizma sastojao se u tome što se isuviše insistiralo na vernosti marksističko-lenjinističkom nasleđu a malo na njegovom kritičkom ispitivanju i daljem stvaralačkom razvijanju. Verujući da je doktrina uobličena kao celina i da predstavlja zadovoljavajuće rukovodstvo za akciju u prvi plan je stavljena odbrana doktrine od napada i izopačavanja, a ne njeno dovođenje u recipročni odnos sa istorijkom i dopunjavanje i razvijanje u duhu zakona istorijskog razvitka. To je teoriju osudilo da ne samo zaostaje iza zahteva vremena nego i da osakaćuje samu društveno-političku praksu.

Druga isto tako bitna inverzija je inverzija ciljeva i sredstava u izgradnji novog društva.

Dok je Marks čoveka smatrao kao osnovni kapital, a socijalizam i komunizam kao sredstvo da čovek postane svoj, da ostvari svoj autenticitet i da postane slobodno univerzalno biće, staljinizam i real-socijalizam uzeli su socijalističko društvo kao konačni cilj, a čoveka sveli na puko sredstvo ostvarivanja tog cilja.

Još veća inverzija je bila u tome što se humani ciljevi ostvaruju nehumanim sredstvima - autoritarnom vladavinom, progonima onih koji drugačije misle, zatvorima, montiranim procesima, masovnim smrtnim kaznama ili deportacijama. Došlo se dotle da cilj opravdava sredstva.

Treća inverzija tiče se države i društva. Država, koja je organ društva, uzdiže se iznad društva, saobražava društvo sebi ili ga čak apsorbuje. Posledica toga je radikalni etatizam.

Četvrta inverzija je inverzija odnosa klase i partije. Partija, koja je deo, organ i oruđe klase, uzdiže se iznad klase, saobražava je sebi i odlučuje o celokupnom

njenom organizovanju i delovanju. Nema ne samo samodelatnosti klase nego ono što je subjekt postaje objekt, što je primarno postaje sekundarno.

Šesta inverzija je inverzija odnosa prava i politike i dominacija politike nad pravom. Pravo, koje je po prirodi stvari iznad politike, gubi samostalnost i suverenost a politika određuje karakter i domen prava. Ona se direktno meša i u sudske odluke. Onemogućena je pravna država.

Ovde treba pomenuti i inverziju odnosa zakonodavne i izvršne vlasti. Umesto zakonodavne, kao primarne i bitne, primarna i bitna postaje izvršna vlast. Ona se ne samo meša u zakonodavne poslove nego ih velikim delom i određuje.

Inverzija postoji i u odnosu nauke i ideologije. Umesto da nauka bude relativno samostalna od ideologije i da predstavlja suverenog arbitra u svim društvenim pitanjima, ona je *neposredno* podređena ideologiji i potrebama ideološko-političkog rada. Time je ne samo otvoren put voluntarizmu i subjektivizmu u rešavanju društvenih pitanja nego je i samo društvo lišeno inspirativne i kreativne uloge i snage nauke.

Podređivanje nauke ideologiji dovelo je do toga da su nauke više vodile računa da se ne ogreše o ideologiju nego da do kraja izuče i upoznaju datu stvarnost, više su vodile računa o vrednosnim stavovima nego o naučnim stavovima i određenjima.

Suverena dominacija ideologije nad naukama bila je dvostruko štetna - kako za samu ideologiju, tako i za praksu socijalističke izgradnje. Udružena sa dogmatizmom, ona je socijalizmu zatvorila istorijsku perspektivu.

Posebnu težinu imala je inverzija odnosa nužnosti i slobode. Po doktrini, nužnost je osnova slobode, a smisao slobode je ta da nužnost ograničava i da je sebi predređuje. Tako je sloboda iznad nužnosti.

U realnom socijalizmu nužnost izbija iznad slobode - sloboda se ne samo shvata kao saznata nužnost nego se i živi po nužnosti - sloboda je ono što ostaje od nužnosti. U tom smislu ona je ograničena i neadekvatna sloboda.

U bitnije uzroke krize i propasti real-socijalizma treba ubrojiti i *oblik svojine*. Taj oblik je *rigorozni* monizam svojine, postavljanje svojine kao društvene svojine i eliminisanje svih ostalih oblika svojine. Monizam svojine prati i monizam ekonomske regulative - regulative putem sveobuhvatnog i centralizovanog planiranja. Ovome treba dodati isključivanje i satanizovanje tržišta.

Monizam svojine i komandna ekonomija podstakli su ubrzani ekonomski rast i relativno brzo uveli zemlju u najrazvijenije zemlje. Ali su vremenom izazvali i vrlo negativne posledice - nemotivisanost proizvođača za intenziviranje proizvodnje, ekonomski subjektivizam i nedomaćinsko gazdovanje privredom. Zbog svega toga društvo nije moglo ne samo izdržati konkurenciju kapitalističke proizvodnje nego je vremenom došlo do stagnacije i zaostajanja za naraslim potrebama sovjetskog društva. A neblagovremenost reforme ekonomije i prevladavanja pomenutih slabosti dovela je ne samo do osiromašenja trudbenika nego čak i do pojave gladi.

Uzrok sloma real-socijalizma je bio i *oblik vlasti*. To je diktatura proletarijata shvaćena kao autoritarna vlast. Takav oblik vladavine izgubio je privlačnost, a građani u njemu nisu se osećali kod kuće. To je vremenom moralo rezultovati ne samo nezadovoljstvom nego dovesti do krize i doprineti slomu samog političkog sistema.

Krizi i slomu realnog socijalizma doprinele su i deformacije u *socijalnoj sferi* - u sferi socijalne strukture i socijalnog organizma. Najbitniji od njih su birokratizacija društva, stvaranje i osamostaljivanje elita, slabljenje socijalne kohezije i dekompozicija socijalnog organizma. Sve je to vodilo sužavanju i slabljenju socijalne osnove društveno-političkog sistema. A sistem bez solidne socijalne osnove morao je ne samo biti labilan nego vremenom zapasti u takvu krizu koja će ugroziti i sam njegov opstanak.

Uzrok krize i propasti real-socijalizma je i ignorisanje značaja nacionalnog pitanja. Nacionalno pitanje se smatra za rešeno i apsolvirano pitanje.

Prirodna posledica ovakve politike je nacionalizam - nacionalistička zatvaranja i etničke trzavice i sukobi.

Iako su se nacionalni problemi otvarali i izbijala međunacionalna nepoverenja, iako je čak došlo i do sukoba, te opasnosti su se isuviše kasno uočile a intervenisalo se ne samo sa velikim zakašnjenjem nego i neefikasno. Zato su nacionalizam i etnicizam ne samo sve više potiskivali internacionalizam na margine nego su ugrozili opstanak kako socijalizma tako i državne zajednice. Nacionalizam se na kraju pokazao i kao pobednik nad realnim socijalizmom.

Uzrok krize državne zajednice - sovjetske federacije i raspada kako federacije tako i samog sistema bila je prenaplašena uloga centra - supercentralizam centralnih tela, i nedovoljna autonomija pojedinih republika, pa čak i Rusije kao najveće i za opstanak svega najbitnije. Ta supra-centralizacija, koja je sve više pokazivala svoje slabe strane, nije blagovremeno umanjivana - nije postizana harmonizacija centra i republika, pa su se republike ne samo pobunile protiv centra nego su pošle i putem secesionizma. U tome su one bile obilato potpomognute od nacionalizma.

Uzrok krize i kraha realnog socijalizma bili su pojava i razmah otuđenja.

Istorijska misija socijalizma bila je da utre put razotuđenju i da otuđenje sve više potiskuje na margine. Međutim, u sovjetskom društvu ono je ne samo obnovljeno nego je i sve više raslo. Ono se ispoljilo u tri bitna vida - u vidu otuđenja u okviru partije, koje je značilo otuđenje rukovodstva od članstva, partije od klase, nomenklature od naroda. Tome treba dodati i kult ličnosti, kao koncentrat tih otuđenja.

Obnova i jačanje otuđenja delovali su ne samo dezintegrativno na sve sfere društvenog života, nego su sve više degutirali i revoltirali trudbenike. Ono je ne samo nagrizalo i podrivalo društveno-politički sistem, nego je vodilo i sve većem otuđenju naroda od socijalizma. A socijalizam, koji je sve više gubio podršku naroda, morao je ne samo zapasti u krizu, nego na kraju i iščeznuti.

Na osnovi otuđenja i paralelno sa otuđenjem započela je i *moralna degradacija*, prvo rukovodećih struktura a zatim i aktivista. Javile su se i zloupotrebe vlasti. Umesto da se predano radi na izgradnji novog društva, živelo se od korišćenja društva u lične svrhe. Žudnja za lagodnim životom dovela je do mita i korupcije. Ljudi su počeli da žive *dvojnim životom* i da ispoljavaju *dvojni moral - društveni i privatni* život i moral. Na toj osnovi uzimali su maha hipokrizija i licemerje. Društvo je počelo da propada u sferi koja je trebalo da ga najviše reprezentuje i najsnažnije brani tj. u njegovoj moralnoj sferi. A kada se dotle došlo, glavno pitanje više nije bilo da li će sistem izdržati nego kada će propasti, jer od moralnog propadanja leka i ozdravljenja nema.

Među najvažnije uzroke propasti real-socijalizma treba ubrojiti *antropološke uzroke*. Po Marksovoj doktrini, antropologija treba da bude ne samo *znak raspoznavanja* nego i *kruna* socijalizma. A ona je u sovjetskom društvu ispala njegova najslabija strana.

U antropološke uslove sloma real-socijalizma treba najpre ubrojiti žrtvovanje sadašnjosti u ime svetle budućnosti, koja se sve više udaljavala. Real-socijalizam je od naroda postojano tražio maksimalne napore, odricanja i žrtve, a vrlo malo je kompenzovao u sadašnjosti. A večito se nije moglo živeti od svetle budućnosti, jer se ona vremenom pokazala ne samo sve dalja nego i sve neizvesnija.

U antropološke slabosti real-socijalizma treba takođe ubrojiti i ideološku indoktrinaciju ne samo načina mišljenja nego i samog načina življenja naroda. To je ne samo suzilo i osiromašilo životne sadržaje nego je dovelo i do *dezindividualizaci-*

je svakodnevnog života. Real-socijalizam je ne samo ignorisao značaj sfere privatnosti nego je privatnost okarakterisao kao sitno-buržoasko skretanje. Zaboravilo se da je sreća *lična* stvar i da bez ličnih sadržaja života nema ni prave sreće.

A socijalizam, koji negira privatnost, ne može trajno vezati ljude za sebe.

U uzročnike sloma realnog socijalizma treba ubrojiti i *kadrovski faktor* tj. *nedoraslost i nesposobnost* partijskih i državnih rukovodilaca.

Tragedija realnog socijalizma sastojala se u tome što su se uslovi izgradnje novog društva sve više usložnjavali i otežavali, globalno istorijsko kretanje sve više ubrzavalo, a nivo rukovodećih ljudi ne samo stagnirao nego je sve više opadao i zaostajao za potrebama društva. Ta tragedija je bila utoliko veća što su, u najkritičnijoj situaciji po zemlju i politički sistem, na odlučujuće funkcije dolazili najmanje sposobni ljudi - recimo Černjenko, pa, u izvesnom smislu, i Gorbačov.

Veliki broj sovjetskih rukovodilaca, a to važi i za one u drugim socijalističkim zemljama, nije samo bio ispod zadataka vremena nego je bio zahvaćen i nizom ličnih slabosti - samozadovoljstvom, preteranom ambicijom, privilegijama, nedoličnim hobijima, pa čak i lagodnim životom.

Sa brojnim i ozbiljnim slabostima, koje smo naveli, socijalizam je morao ispasti ne samo deformisan nego i znatno osakaćen. Nastala je protivrečnost između imena - real-socijalizam, i samog predmeta u stvarnosti - minimum istinskog socijalizma. Ta protivrečnost morala se ili pozitivno prevladati, ili je socijalizam morao iščeznuti.

Ako reformu socijalizma nije bilo moguće preduzeti sve do Staljinove smrti, ona je tada morala započeti, jer su slabosti društveno-političkog sistema, u bliskoj perspektivi, morale postati prepreke sveukupnom daljem razvitku društva.

Ta reforma socijalizma započeta je Hruščovljevim referatom na XX partijskom kongresu kritikom kulta Staljinove ličnosti i narušavanja socijalističke zakonitosti u periodu Staljinovog rukovođenja partijom. Ali, ona se sudarila sa *objektivnim i subjektivnim* teškoćama i ograničenostima, tako da nije ispunila svoje ciljeve.

Objektivne teškoće i ograničenosti bile su veliki Staljinov ugled ne samo u partiji i državi nego i u celom društvu i predominacija Staljinovih pristalica u rukovodećim partijskim telima i strukturama. Subjektivna ograničenost Hruščovljevog poduhvata bila je odvajanje kulta ličnosti od društveno-političkog sistema - tretiranje sistema kao dobrog i objašnjavanje slabosti time što se politika neadekvatno realizuje.

Druga ograničenost sastojala se u tome što je Hruščov mnogo više znao *šta i kako ne treba* nego *šta i kako treba*. Pored toga, i onda kad je pogađao šta treba često je pravio improvizacije. Te improvizacije ispoljile su se naročito u domenu poljoprivrede. Improvizacije je on pravio i u domenu spoljne politike. Tu se on ne samo zatrcio nego je čak zapadao i u nedozvoljene rizike.

Hruščov je bio vrlo kritičan prema Staljinu, a nekritičan prema sebi samom. Još više, smatrajući se reformatorom socijalizma, on je kult Staljina hteo da zameni svojim kultom. Hruščov je ispoljavao i nepotističke slabosti - svog zeta Adžubeja je nadredio ministarstvu inostranih dela.

Hruščov nesumnjivo nije bio na nivou istorijskog zadatka - obračuna sa stalji-nizmom i regenerisanja socijalizma - za tako grandiozan poduhvat on nije imao ni teorijske sposobnosti, ni praktično-organizacionog iskustva, kao ni državničke postojanosti. Ali njegova inicijativa bila je vrlo smela i vrlo značajna, jer je ne samo ukazala na određene Staljinove lične slabosti i slabosti u dotadašnjem stilu i metodu rukovođenja, nego je on pokolebao ideološko samozadovoljstvo, probudio kritičku svest društva i, kao imperativ, postavio demokratizaciju sovjetskog društva i političkog sistema.

Zaplašeni Hruščovljevim radikalizmom, Staljinovi sledbenici u partijskom vrhu su iskoristili Hruščovljeve slabosti, njegovo rukovođenje okarakterisali kao subjek-

tivizam, uklonili ga sa rukovodećeg položaja u partiji i penzionisali, što znači praktično eliminisali iz političkog života.

Osuđujući Hruščovljevu subjektivizam, novo partijsko rukovodstvo, na čelu sa L.I. Brežnjevom, pošlo je putem revalorizovanja objektivne zakonitosti izgradnje socijalizma.

To delovanje po objektivnoj zakonitosti socijalističke izgradnje nije značilo proveravanje te zakonitosti iz novih, sve složenijih i dinamičnijih istorijskih uslova i njeno korigovanje sa stanovišta i u duhu tih uslova, nego nastavljanje stare Staljinističke tradicije. U domenu *političkog* života to je značilo dalje održavanje neprikosnovenog statusa partije, obezbeđivanje pune ideološke homogenizacije i jačanje jedinstva misli, volje i akcije. U *sferi ekonomije* to je značilo insistiranje na sveobuhvatnoj planskoj regulativi i dalje eliminisanje tržišta, jačanje centralizacije snaga i resursa radi sve većeg ubrzanja celokupnog društvenog razvitka. Umesto da se nasleđene slabosti sistema prevazilaze, one se samo *parcijalno* koriguju. Staljinizam se zamenjuje *neo-staljinizmom*.

Centralizacija snaga i resursa, osnažena ideološkom homogenizacijom, dala je nove i krupne rezultate - Sovjetski Savez se za relativno kratko vreme uzdigao na nivo svetske super-sile.

Ovi novi krupni rezultati nisu samo povećali gordost sovjetskih ljudi nego su doveli i do samozadovoljstva u krugu partije i njenog vrha. Smatralo se da je sistem, koji postiže tako velike rezultate, u najboljem redu i da nema potrebe da se misli o njegovom radikalnom reformisanju.

Iako je razvitak društva bio vrlo ubrzan, on je ustvari bio jednostran - privilegovan je naučno-tehnički i društveno-ekonomski razvitak, a zapostavljen je razvitak socijalističke demokratije i demokratizacije *celokupnog* društveno-političkog sistema. Nije se shvatilo da će se zapostavljanje demokratije ne samo nepovoljno odraziti na sve društvene sfere, nego i da će biti jedan od važnih generatora krize samog društva.

Pored toga, ubrzani razvitak društva odvijao se, dobrim delom, na račun životnog standarda radnih ljudi. Najzad, tako brzi razvitak iscrpljivao je ne samo resurse zemlje nego i živu snagu sovjetskih ljudi. Na taj način, burni razvitak je imao i svoje negativne strane, koje rukovodstvo nije uzimalo u obzir. Živelo se u uverenju da je stanje društva sasvim zadovoljavajuće i da se tako, bez opasnosti, može i dalje nastaviti.

Zaplašen a faktički i još više ugrožen usponom i snagom Sovjetskog Saveza, Zapad *intenzivira hladni rat*. On zavodi restrikciju u trgovini sa Sovjetskim Savezom, ograničava uvoz visoke tehnologije i koristi slabosti sovjetskog društva - posebno nedostatak demokratije da ga uspešnije dezavuiše i diskredituje.

Iza toga Zapad Sovjetskom Savezu otvara i *drugi front* - front trke u naoružanju, koji je Sovjetski Savez morao da prihvati da bi osigurao svoju bezbednost.

Trka u naoružanju iziskivala je ogromna materijalna sredstva i dobrim delom održavala se na račun životnog standarda širokih radnih masa. Tako su sovjetski radni ljudi bili opterećeni dvojakim pritiskom.

Da bi oslabio pritisak međunarodnog kapitalizma i doprineo daljem širenju socijalizma, Sovjetski Savez je ubrzo zatim otvorio i *treći front* - front podsticanja antikolonijalne revolucije i potpomaganja revolucionarnih procesa u nerazvijenim zemljama. Taj treći front je tražio mnogo sredstava, prvo za propagandu i podsticanje revolucionarne akcije i još više za pomaganje socijalistički orijentisanih i pro-sovjetskih režima koji su u nizu nerazvijenih zemalja došli na vlast. Američki stručnjaci su izračunali da su Sovjeti na ovom frontu potrošili basnoslovnu sumu od

500 milijardi dolara. Ta ogromna suma je išla nauštrb modernizacije tehnologije i na račun životnog standarda sovjetskih radnih ljudi.

Od tri fronta na kojima je bio angažovan - *unutrašnji* tj. front borbe za ubrzani ekonomski, tehnološki, društveni i kulturni razvitak, *spoljašnji* tj. front borbe sa Zapadom, i *antikolonijalni* front - Sovjetskom Savezu najteži je bio front protiv Zapada i međunarodnog kapitalizma, jer je taj kapitalizam bio ne samo objedinjen i vrlo moćan nego i prosperitetan, i kao takav vrlo uticajan. Pored toga, u borbi protiv sovjetskog komunizma on je bio znatno podržan od moćnog i uticajnog Vatikana.

Od početka 70-tih godina borba Zapada i Sovjetskog Saveza, kapitalizma i socijalizma, se ne samo sve više širila i produbljavala nego je ubrzo dobila oblik sveopšte i nemilosrdne konfrontacije. To je bila konfrontacija kojoj nije bilo ravne u celokupnoj dotadašnjoj svetskoj istoriji. Ona je ne samo tražila izuzetne napore i dugo trajala nego je odlučivala i o tokovima savremene svetske istorije.

U toku te sveopšte konfrontacije Zapad je uspeo da ostvari drugu tehnološku revoluciju i da stekne znatnu tehnološku prednost nad Sovjetskim Savezom. Sa druge strane, on je, posredstvom KOKOMA, uspeo da sasvim onemogućući svaki uvoz visoke tehnologije u Sovjetski Savez.

Nemilosrdna konfrontacija sa Zapadom primorala je Sovjetski Savez da održava ogromnu armiju od 4,5 miliona vojnika i da znatno povećava rashode za naoružanje. I zapadne zemlje su morale znatno povećavati svoje vojne izdatke ali su ih, zbog jače ekonomske i tehnološke osnove, mnogo lakše podnosile od Sovjetskog Saveza.

Borba na tri fronta sve više je slabila ekonomsku i finansijsku moć Sovjetskog Saveza. Pored toga, ona je sve više iscrpljivala radne ljude i snižavala njihov životni standard. Najzad, ona je dovela i do sve većeg zaostajanja Sovjetskog Saveza iza zapadnih zemalja.

Slabljenje sovjetske moći i najava krize sistema podstakla je zapad da ne samo intenzivira borbu protiv komunizma nego i da se, radi što uspešnije borbe, udruži i sa Vatikanom. Tako se 2. jula 1982. godine američki predsednik Buš, u biblioteci Vatikana, sastao sa Papom Jovanom-Pavlom II i zajedno sa njim razmotrio sve modalitete borbe protiv komunizma, prvo u Poljskoj, a preko nje i u ostalim zemljama.

Da bi blokiralo krizu, ubrzalo tehnološki i ekonomski razvitak, ozdravilo društvene odnose i preporučilo socijalizam, sovjetsko partijsko-državno rukovodstvo je aprila 1985. godine pokrenulo *perestrojku*, koja je sve to trebalo da ostvari. Rukovodstvo perestrojkom povereno je Mihailu Sergejeviču Gorbačovu.

Ovde je potrebno istaći da iako je Gorbačov smatran ocem perestrojke i slavljem zbog perestrojke, ni ideja a ni sam termin nisu njegovi, nego - kao što smo videli - Lenjinovi. Gorbačov je i termin i ideju preuzeo od Lenjina a da se na njega nije pozvao, što je sasvim nekorektno.

Iako je perestrojka, kao preporod socijalizma, takoreći sveopšte prihvaćena, ona se suočila sa nizom *objektivnih* i *subjektivnih* teškoća koje su njene šanse na uspeh ne samo sve više ograničavale nego i dovodile u pitanje. Pre svega, ona je pokrenuta sa velikim zakašnjenjem. Uz to stanje društva u vreme pokretanja perestrojke nije adekvatno dijagnostikovano - okarakterisano je kao "stanje pred krizom", a kriza je uveliko već bila zahvatila sve oblasti društvenog života.

Kad je pokrenuta, perestrojka nije adekvatno teorijski utemeljena - ona je mnogo više postavljena kao *projekt* nego kao *brižljivo* elaboriran program, a projektom se tako grandiozni preporod ne može ostvariti. Nije na vreme sagledana težina samog poduhvata, ni otpori koji će se pojavljivati tokom njegove realizacije.

Ni prioriteti nisu jasno definisani ni pravilno strukturisani, a ukoliko su i definisani nisu u praksi rigorozno sprovedeni. Glavne karike u lancu trebalo je da budu

modernizacija i obezbeđivanje standarda - pre svega sprečavanje siromaštva i gladi. Međutim, modernizacija iako se o njoj stalno govorilo, a i na njoj radilo, nije ni valjano zamišljena a ni uporno sprovedena. A standard ne samo da nije podizan nego se zapalo u siromaštvo, oskudicu i glad.

U izvođenju perestrojke gubilo se mnogo vremena na drugorazredne stvari, a kad se radilo o rešavanju krupnih stvari nije bilo sinhronizacije, pa ni rezultati nisu mogli biti zadovoljavajući. Idealizujući perestrojku, partijsko rukovodstvo - i naročito Gorbačov - je pošlo od pogrešne pretpostavke da je perestrojka podjednako korisna i za Istok i za Zapad i da će je Zapad zbog toga svesrdno podržati. Otuda se u izvođenju perestrojke i rešavanju ekonomskih teškoća zemlje više računalo na pomoć Zapada nego na sopstvene snage, što je bila velika i kobna iluzija jer je Zapad više bio zainteresovan da perestrojka propadne nego da se ostvari, pošto bi ostvarenje značilo dalju afirmaciju socijalizma i još veći uspon Sovjetskog Saveza.

Iako je pokrenuta od strane partijskog vrha tj. odozgo, perestrojka je definisana kao revolucija odozdo i trebalo je da se praktično odvija kao revolucija odozdo. Međutim, ona se sve vreme odvijala kao revolucija odozgo, dakle elitistički. A bez masovne socijalne baze ona nije mogla uspeti.

Perestrojka je nadasve loše vođena - vođena je isuviše mlako tj. bez upornosti i odlučnosti. A za tako težak poduhvat trebalo je ne samo upornosti i odlučnosti nego i prave imperativnosti. Bez nje, perestrojka nije mogla imati šanse.

Pored slabosti vezanih za subjektivni faktor, treba pomenuti neke nevolje i teškoće za koje subjektivni faktor nije kriv a koje su perestrojku teško pogodile i znatno oslabile šanse njenog uspešnog izvođenja. To je najpre černobiljska katastrofa 1987. godine, a zatim drastičan pad cena nafte - glavnog sovjetskog izvoznog artikla, koji se dogodio tokom izvođenja perestrojke.

Perestrojka nije samo bila ugrožena slabostima koje su dolazile od rukovodstva i nepredviđenih okolnosti, na koje smo ukazali, nego i od moćnog spoljašnjeg antagoniste - militantnog međunarodnog kapitalizma, koji je elaborirao najbolju varijantu borbe protiv nje: na rečima odobravati perestrojku, veličati Gorbačova i obećavati pomoć radi iznuđavanja ustupaka, a ništa stvarno ne davati do gromkih aplauza i praznih obećanja.

Perestrojka se sve više sučeljavala i sa unutrašnjim neprijateljima - dogmatizmom, koji je kočio reforme i usporavao tok razvitka, a zatim još više liberalizmom i nacionalizmom, koji su je ne samo potkopali nego i praktično dokrajčili. Udruženi nacionalizam i liberalizam nisu samo razjedali perestrojku i društveno-politički sistem koji je ona trebalo da preporodi, nego su doveli do militantnog secesionizma i ugrozili opstanak same države.

U uzroke neuspeha perestrojke treba ubrojiti i *opadanje moralne izdržljivosti*, prvo kod rukovodstva, a zatim i kod aktivista i naroda.

Suočeni sa ogromnim teškoćama, Gorbačov i najbliži saradnici nisu samo gubili mogućnost za trezvenu ocenu situacije nego su izgubili i moralno samopouzdanje, pa su *stalno* odstupali tako da više nisu mogli preći u ofanzivu. A stalna defanziva, kako je Marks istakao i često ponavljao Lenjin, znači pogibiju ustanka - u ovom slučaju perestrojke i socijalizma.

Ako je u početku odstupanje pred dogmatizmom bilo vrlo štetno, kasnije odstupanje pred udruženim liberalizmom i nacionalizmom pokazalo se kao kobno, jer su oni istovremeno potkopali društveno-politički sistem i državnu zajednicu.

Umesto da otkloni krizu sistema, perestrojka je socijalizam sve više uvlačila u krizu. Zato je *glavni front borbe - unutrašnji front* sve više popuštao i na kraju

omašio. Tako je Sovjetski Savez grandioznu konfrontaciju sa Zapadom izgubio, pre svega zbog unutrašnjih slabosti zbog njih nije mogao izdržati borbu na sva tri fronta.

Pored navedenog, slom realnog socijalizma izazvali su iscrpljenost zemlje i sistema, premorenost ljudi u borbi za novo društvo, i još više njihovo razočarenje postignutim rezultatima. Prvi razlozi su *opredeljujući*, a zamorenost i razočarenje ljudi u sistem su *odlučujući* uzroci te propasti.

Raskorak između reči i dela doveo je do diskreditovanja sistema, a otuđenje nomenklature od trudbenika imao je za rezultat otuđenje samih trudbenika ne samo od sistema nego i od same ideje. Rezignacija je dovela do povlačenja ljudi u sebe, do ravnodušnosti prema svemu i do otuđivanja od svega drugog. Socijalizam se raspao u *samom subjektu*, u njegovom *neposrednom* i *najvažnijem* nosiocu. Prestalo je interesovanje i za ono najsvetije - za domovinu. U zemljama socijalističke zajednice došlo je do masovnog sklanjanja ljudi u strane ambasade i do vratolomnog napuštanja svoje domovine i prelaska u zapadne zemlje. A u samoj matici real-socijalizma - Sovjetskom Savezu - prilikom puča i neposredno posle puča niko nije hteo da mrdne za spas svoje domovine. Tada real-socijalizmu više nije bilo spasa, jer kad mu je narod okrenuo leđa nisu ga više mogli spasiti ni topovi ni tenkovi. Tako je real-socijalizam sasvim prirodno doživeo kraj.

Pošto smo ukratko prikazali teorijske premise i istorijski razvoj boljševičkog socijalizma i objasnili osnovne uzroke koji su doveli do njegovog sloma, ukazaćemo na moguće alternative daljeg društveno-istorijskog razvitka. Ovo pitanje je ne samo najaktuelnije nego i najvažnije. Ali, ono je najteže i najspornije.

Negativno iskustvo realnog socijalizma svakako pomaže da se te alternative bolje sagledaju i pravilnije odrede. Pa ipak, alternative se ne mogu iznalaziti samo na osnovu tog iskustva. Njih treba iznalaziti uzimajući u obzir i *globalno* društveno-istorijsko kretanje. I u ovom pogledu kategorija *totaliteta* ima prvorazredan značaj.

Alternative daljeg društveno-istorijskog razvitka posle sloma realnog socijalizma treba istraživati na osnovi niza činilaca: odnosa političkih snaga, stanja društvene svesti, stepena ideološkog uticaja, socijalnih struktura, ekonomske zrelosti i ekonomskih potencija, organizovanosti i ugleda političkih organizacija, kulturnog nivoa, moralne situacije, mentaliteta i dr.

Na osnovu navedenog, može se reći da su te alternative bez sumnje brojne. Mi smatramo da postoji pet takvih alternativa, na koje ćemo ukratko ukazati.

Prva moguća alternativa je *povratak na staro u novom* tj. *modernizovanom* izdanju. Sa tom alternativom istupaju brojne političke organizacije i političke snage - komunističke partije legalne i ilegalne, koje danas u Rusiji postoje, kao i komunističke partije koje postoje u ostalim zemljama bivše socijalističke zajednice, uključujući i one u našoj zemlji. Za nju su i staljinisti i neostaljinisti, ortodoksni komunisti, kao i bivši privilegovani komunisti koji su ostali verni svojim ubeđenjima. Njima treba dodati deo bivšeg komunističkog članstva koji se nije pokolebao u svojim uverenjima. Kad je o nama reč, njima treba dodati i informbirovcu i golootočane.

Za pomenutu alternativu je i deo radništva i srednjih slojeva, kojima je realni socijalizam obezbeđivao zaposlenost, socijalno osiguranje, besplatno školovanje i društvenu stabilnost, kao i deo inteligencije, naročito one koja je ranije spadala u aktiviste, radila u marksističkim centrima, političkim školama i sl.

Ova alternativa sada nema velike šanse, jer je same okolnosti defavorizuju - kompromitovanost staljinističkog socijalizma, nedostatak modernog i uverljivog programa, pocepanost i sukobljenost političkih organizacija, antikomunistički trend, koji je posle sloma realnog socijalizma nastao, zalet nacionalizma, koji je bitno an-

tikomunistički, i dr. Ipak, ovu alternativu ne treba sasvim odbaciti jer se jedan sistem koji je trajao 70 godina ne može brzo, lako i bez ostatka prevladati, zatim što iza nje stoje prilično brojne i politički izvežbane socijalno-političke snage, što će joj i ekonomske teškoće radnih ljudi i *socijalna diferencijacija* ići u prilog, i najzad što se ona, vremenom, može saobražavati uslovima, ili što je sama opšta situacija, u određenim uslovima, može favorizovati.

Ako obnova starog tj. realnog socijalističkog modela kao samostalnog modela za sada nije moguća, taj model ipak može nastaviti svoju egzistenciju u nekoliko modifikovanih vidova - u sprezi sa nacionalizmom, kao koalicioni partner pluralističkog političkog sistema, kao podređeni element dualnog ili pluralističkog političkog sistema i kao partner šire političke koalicije. Sprega realnog socijalizma i nacionalizma je najverovatnija a i najlakše je ostvarljiva, jer oni imaju tri bitna zajednička imenitelja - privilegovanje nacionalne samobitnosti i nacionalne nezavisnosti, zapostavljanje demokratije i sklonost ka režimu čvrste ruke. U toj sprezi komunisti će se više približavati nacionalizmu nego nacionalizam komunizmu. Ali i drugi modaliteti, na koje smo ukazali, su takođe mogući.

Druga alternativa je *povratak u kapitalizam*.

Ovde su moguće tri osnovne varijante - povratak na periferni ili brutalni kapitalizam, povratak na klasični kapitalizam liberalnog društva, i povratak na moderni kapitalizam sa izgrađenom pravnom državom i sa socijalnom odgovornošću.

U prvo vreme stvar će, po svojoj prilici, ići u pravcu *perifernog* tj. brutalnog, pohlepnog i mizantropskog kapitalizma, jer je prostor za to otvoren, jer su novi subjekti kapitalizacije - politokrati, tehnokrati - preduzetnici, menadžeri, bankari i sl. vrlo agresivni, i jer im se mnogo žuri da povoljne šanse za restauraciju do kraja iskoriste. Kasnije, ove varijante sa mogu slediti i još više kombinovati. Ova poslednja - moderni kapitalizam se socijalnom odgovornošću i pravnom državom - je ne samo najkasnije moguća, nego je i najteže ostvarljiva jer ona zahteva razvijene tehnološke, ekonomske i socijalno-političke pretpostavke.

Za alternativu povratka u kapitalizam pledira sva politička opozicija komunizmu i svi novopečeni bogataši, ostaci kapitalističke klase, koje je raniji socijalizam razvlastio, koji nastoje da se u novim uslovima uzdignu, povrate ugled i ekonomsku moć, veliki deo poslovnih ljudi ovog našeg društva koji su se ogazdili dekolektivizacijom svojine i pljačkom društvene imovine, bivši komunistički državni i partijski funkcioneri i tadašnji politički i privredni rukovodioci koji su se obogatili i odrekli se komunizma i dr.

Kod nas za nju optiraju još naši visoki stručnjaci i gastarbajteri, koji su za vreme socijalizma dugo radili u inostranstvu, obogatili se, i posle sloma socijalizma vratili se u zemlju, postali biznismeni, vlasnici preduzeća, bankari i sl. Nju podržava i veliki deo poslovnih ljudi naše nove državne zajednice, dobar deo inteligencije i ostalih srednjih slojeva.

Alternativa povratka u kapitalizam i najširu ekonomsku i populacionu osnovu u svim bivšim socijalističkim zemljama, uključujući i našu zemlju, a snažno je ekonomski, politički i ideološki podržana od inostranstva. Kako stvari sada stoje, ona je realnija od ostalih. Pa ipak ona nije sasvim izvesna, jer politički procesi još uvek nisu prevagnuli u tom pravcu - oni za sada ispoljavaju tendenciju u tom pravcu, i jer je stanje društva tako komplikovano, protivrečno i fluidno da se ništa brzo i lako ne može ostvariti. Osim toga, sve više će se vršiti takva ekonomska i socijalna polarizacija koja će znatno pogoršavati životne uslove većine stanovništva i koja će to osirotelo stanovništvo činiti protivnikom kapitalizma.

Treća alternativa je *zamena real-socijalizma nacionalizmom* sa idealom nacionalne samobitnosti, nacionalnog jedinstva i nacionalne države i njene suverenosti.

Ovde su moguće razne varijante - socijalizam kao politura nacionalizma, socijalizam direktno u službi nacionalizma, savez socijalista i nacionalista radi eliminisanja protivnika i očuvanja političke hegemonije, i *diktatorijalni* nacionalizam, koji potpuno homogenizuje društvo i suvereno i autoritarno njime vlada.

Za ovu alternativu tj. za nacionalnu samobitnost, nacionalno jedinstvo i suverenu nacionalnu državu su nacionalisti svih boja i najmilitantniji antikomunisti, kao i nacionalna birokratija i nacio-inteligencija. Iako je socijalna baza ove alternative više selo nego grad, njeni najgrlatiji predstavnici, posebno njen misleći deo, je u gradu. Ova alternativa u prvo vreme ima dosta šansi, jer se razočarani komunisti najčešće vraćaju nacionalizmu i jer su nacionalistička osećanja u narodu dosta raširena i jaka. Kasnije, može se očekivati da će socijalna i ekonomska pitanja potiskivati nacionalističku euforiju i istupiti u prvi plan. Ova alternativa je najgora jer vodi unutrašnjim podelama i sukobima, ksenofobiji prema drugim narodima, otvara put najcrnijoj političkoj reakciji i fašiziranju politike.

Četvrta alternativa je demokratski socijalizam. Tu postoje dva modaliteta - socijalistički model Zapada, tj. model zapadnih socijalističkih partija, i socijal-demokratski model - model zapadne socijal-demokratije.

Ovi modaliteti se razlikuju po radikalizmu - socijalistički modalitet je radikalniji od socijal-demokratskog, on je, u neku ruku, između klasičnog socijalizma i socijal-demokratije. To je model kapitalističkog društva ali sa znatnom socijalnom odgovornošću. Drugačije rečeno, to je model manje ili više socijalizovanog kapitalizma sa solidnijom pravnom državom i izrazitijim individualnim slobodama.

Za alternativu demokratskog socijalizma se prvenstveno opredeljuju srednje klase društva, deo razočaranih komunisti i deo radnika, tj. radničke aristokratije. Za nju je i deo humanističke inteligencije.

Pošto vreme nije naklonjeno radikalizmu uopšte i radikalnim političkim opredeljenjima napose, umerenije tj. socijal-demokratske partije u prvoj fazi imaju više šanse od socijalističkih.

Iako šanse alternative demokratizacije u sadašnjim uslovima nisu velike, one će vremenom rasti na račun ortodoksno komunističke i tradicionalno građanske alternative.

Alternative koje smo naznačili su *idealno-tipske* alternative, koje služe da se realni procesi uzmu u čistom vidu i odvojeni jedni od drugih. Ma koliko bile naučno opravdane, time što procese tipizuju, šematizuju i u njima fiksiraju ono što je bitno, one ipak nisu potpuna adekvacija realnih tj. empirijskih procesa. Ti procesi su sadržajno bogatiji, protivrečniji, krivudaviji i neodređeniji nego što ih idealno-tipski modeli prikazuju. U realnom životu, alternative koje smo prikazali u čistom vidu će se ispunjavati realnim sadržajem, saobrazno uslovima mesta i vremena i odnosu objektivnih faktora i realnih političkih snaga. Bilo kako bilo, ni jedna od pomenutih alternativa nema šanse da se brzo, a još manje da se lako realizuje. Brzih ostvarenja ne može biti prvo zbog toga što se brzo ne može raskinuti sa političkom prošlošću, tj. nasleđem realnog socijalizma, a zatim što postoje protivrečne tendencije u pogledu toga šta se hoće i kuda se hoće, i, najzad, jer ne postoji artikulisani politički subjekt koji može da bude motorna snaga realizacije političke volje. Zato će se te alternative ostvarivati ne samo kroz duži vremenski period nego i kroz svoje neostvarivanje tj. odstupanje i dopunjavanje drugim modalitetima. One će, manje-više, biti *miksne* tj. *izmešane*, sa preovladavanjem elemenata jednog modaliteta. Pored toga, njih će društveno-istorijsko kretanje smanjivati i sve više svoditi na osnovne.

Pošto se sve pomenute dileme i alternative, u krajnjoj instanci, svode na povratak u kapitalizam ili prihvatanje novih oblika socijalizma, smatramo za potrebno da se i o tome *sasvim* određeno izjasnimo.

Kapitalizam nije postao bolji time što je propao realni socijalizam. Iako je današnji kapitalizam ne samo ekonomski i politički moćniji nego i znatno prosperitetniji od onog ranijeg, on ipak nije prevazišao sve tradicionalne slabosti na koje su socijalisti, i još više Marks, svojevremeno ukazali - posesivizam, reifikaciju, otuđenje, odsustvo *socijalne* duše, i dr. Pored toga, civilizacija kapitala, iako je dala vrlo krupne rezultate, kao bitno posesivistička i profilerska civilizacija, dovela je ne samo do drastične podele sveta na bogati sever i siroti jug nego je svojim zagađujućim industrijalizmom dovela čovečanstvo pred ekološku katastrofu. Ona je čovečanstvu ne samo natovarila mnoge nerešive probleme nego je ispoljila i *potpunu* nezainteresovanost za njihovo rešavanje.

Iako ne delimo Lukačevo mišljenje da je najgori socijalizam bolji od najboljeg kapitalizma, mi smo daleko od toga da najbolji kapitalizam stavljamo iznad svakog mogućeg socijalizma i u tom smislu da ga tretiramo kao konačnu istorijsku alternativu. Mi smatramo da trajna istorijska alternativa nije ni postojeći kapitalizam, ni dosadašnji socijalizam, tj. socijalizam u dosadašnjoj viziji i varijanti.

I ostale alternative, na koje smo ukazali, su kako socijalno-klasno, tako i doktrinarno ograničene, pa zato nisu prave i trajne alternative. One su više situacione i relativne, nego globalne i trajne.

Leve alternative su, u *načelu*, *iznad* desnih, ako su modernizovane i obogaćene opštecivilizacijskim elementima kapitalizma. Pa ipak, danas, posle sloma realnog socijalizma u samoj njegovoj matici i slabosti koje je današnji kapitalizam ispoljio, ne možemo se zadovoljiti da jedan sistem suprotstavljamo drugom, ili da jedan modernizujemo i uzimamo kao pravu alternativu. U naše vreme mora se tražiti *sasvim* nova alternativa. Ta alternativa, po našem mišljenju, je iznalaženje i izgradnja *novog tipa društva*, koje bi preuzelo sve racionalne elemente i progresivne tekovine visoko razvijenog kapitalizma i progresivne i racionalne elemente dosadašnjih socijalističkih ideologija i dosadašnjeg empirijskog socijalizma. Ta alternativa je teorijski najbolja, jer dosadašnju ideološku i političku antitetiku zamenjuju sintezom u stvaralačkom smislu.

Ali put do te alternative nije pravolinijski, jer su društvene protivrečnosti u bivšim socijalističkim zemljama ogromne, jer je društveno stanje ne samo stagnativno nego i vrlo krizno, jer je dosadašnja socijalna struktura u raslojavanju i jer se ne vide socijalno-političke snage jedne takve orijentacije.

Zbog svega toga sada a i za dosta dugo dobro društvo nije moguće ostvariti. U datim uslovima i u doglednoj perspektivi najvažnije je da se izbegne najgore i da se postepeno stvaraju pretpostavke da se iz kriznog i košmarnog društva pređe u dobro društvo. A dobro društvo je društvo koje osigurava ekonomsku racionalnost i sa njom ekonomski prosperitet, socijalnu koheziju i solidarnost, i koje, uz to, obezbeđuje individualne slobode. Drugačije rečeno, dobro društvo je prosperitetna, koherentna, slobodna i stabilna zajednica. To je *maksimum* koji se iz razvalina realnog socijalizma i košmara koji je iza toga nastao može postići.

Od dobrog društva se treba postupno kretati ka višem društvenom obliku - ka društvu dezalijeniranog kvaliteta života, novog humanizma, integracione civilizacije i prave ljudske zajednice, koja treba više da bude podsticajni ideal da se ide dalje nego realni istorijski konkretum.